

ВЕРСКИ ФУНДИРАН ТЕРОРИЗАМ – РЕЛИГИЈА КАО ИНИЦИЈАТОР НАСИЉА

Марко М. Крстић,
Министарство унутрашњих послова, ПУ у Шапцу

Многе терористичке организације своје поступке и одлуке јасно базирају на верској основи и идеологија свакако игра кључну улогу у изградњи погледа на свет припадника терористичких организација, где није статична или успавана референтна тачка, него се континуирано развија. Алтернативни поглед на однос између религије и промена описује религију као иницијатора промена у свету и на први поглед, веза између верског екстремизма и тероризма изгледа очигледна. Овај вид тероризма је у експанзији у погледу учесталости, степену насиља, и глобалним диметима. У раду ће се фокус ставити на религиозни аспект тероризма, где ће се презентовани религија као мач са две оштрице који може и подстаћи и обесхрабрити светске промене, а може помоћи и насилном и мирном активизму. Такође ће се анализирати неки примери верски утемељеног насиља који су уствари јасни примери тероризма, где се сваки наредни се мора узети у обзир у оквиру свог историјског и културног контекста. Циљ овог рада је да схвати значај утицаја религије и тероризма и разуме разлог за повећање истог.

Кључне речи: *религија, идеологија, тероризам, верски тероризам*

Увод

Религија је облик организованог веровања или идеологије која усмерава групу људи и стара је колико и сама историја. Она треба да се практикује без било каквог облика сметњи, јер су људи слободни да одлучују о појединачним, тј. личним изборима. Слобода вероисповести је основно људско право што би дефинитивно могло да спречи све облике грађанских немира и хаоса и религиозност се користи у многим облицима, што омогућава различите механизме контроле и манипулације која изискује послушности Бога или скупа идеја и веровања. Религија која заузима централно место у људском животу постаје медиј за превођење друштвено-политичког сукоба у један морални, међутим, религију не треба третирати као идентичну са другим аспектима људског живота. Због интегрисане природе људског живота ове различите сфере не преклапају или утичу једни на друге и стога постоје различити мотиви за покретање терористичке активности. Култура насиља је попримила верску димензију у модерним временима и стога се поставља логично питање да ли постоји злоупотреба верских учења и да ли су та учења основа за насиље и рат? Овај рад оцењује валидност концепта „верског тероризма“ и његове последице за истраживање и политику праксе.

Верски тероризам се спроводи од стране оних чији мотиви и циљеви имају доминантно верски карактер или утицај и овај облик тероризма може имати корене у погрешном тумачењу теолошких епитета, или може бити резултат екстремних облика обмане које могу мењати стварност, а самим тим и појединца са искривљеним верзијама верских чињеница. Једна од карактеристика међународног тероризма протеклих петнаест година било је оживљавање и ширење терористичких група мотивисаних верским императивом. Тероризам који се спроводи у име вере је дуго била карактеристика људског понашања кроз историју где су људи, цивилизације, народи и царства прави примери екстремних правих верника који се баве насиљем у циљу промовисања своје вере у систем. Неки религијски терористи су инспирисани одбрамбеним мотивима, други настоје да осигурају доминацију своје вере, а трећи су мотивисани агресивном мешавином тих тенденција.

Тероризам на бази религије је својствен новом тероризму који се одликује асиметричном тактиком, организацији на бази ћелија, не селективним нападима, и претњом да употреби велики капацитет оружја за масовно уништење. Може имати своје корене у погрешном тумачењу теолошких епитета, или може бити резултат екстремних облика заблуде који може да промени реалност и на тај начин изложи појединца другачијим погледом на свет. Формулисање групне идеологије је проблематично, јер се многе терористичке организације преклапају у овом погледу. Неки тврде да су насилне слике у религији у великој мери погрешно схваћене и сматра се да религија сама по себи није извор насиља, штавише, она пропагира мир, док екстремистички елементи етничких мањина, чија се религија разликује од већине, могу да користе верска разилажења да мобилишу чланове групе за извршење тероризма. Супротно томе, злоупотреба религије доводи до насиља и тиме нарушава њену чистоћу и углед.

Верски тероризам није ограничен само на исламске терористичке групе на Блиском истоку. Један од многих нежељених ефеката напада 9/11 је био да се уздрмају поједини посматрачи у једном свеопштем поимању религије. Данас, читав свет види ислам као агресивну и терористичку религију. Верски тероризам потиче првенствено од режима који негирају верску слободу свог народа и охрабрују или обесхрабрују овај вид тероризма у зависности од степена верске слободе која то дозвољава. Јер кад се верски побожни људи нађу искључени и маргинализовани кроз закон и репресије, много су веће шансе да остваре своје циљеве насилним путем. Конвенционални мудрост каже да садашњи талас верски мотивисаног тероризма пропагира дела необузданог, ирационалног, инкриминисаног насиља, нудећи мало, ако их уопште и има има, политичких опција за мере борбе против тероризма. Верски мотивисан тероризам, иако садржи све елементе традиционалног тероризма, треба аналитички разликовати од традиционалног, како би боље разумели његове узроке и поставили стратегију његовог сузбијања.

Појам и карактеристике тероризма

Тероризам се може дефинисати као дело насиља, које служи као генератор одређене поруке, почињено против невиних особа или небораца, и које је намењено за постизање политичких, верских и идеолошких циљева кроз страх и застрашива-

ње, и одликује га спонтаност, масовно учешће, и првенствена намера физичког уништења. Непосредне људске жртве насиља су у глобалу изабране случајно или селективно из циљне популације и служе као генератори одређене поруке (Karaschulu, 2006, Borum, 2004, Crenshaw, 1981, Schmid & Jongman, 1988). Насиље и тероризам су резултат ирационалности, грешке у прорачуну, ксенофобије, фанатизма и верског екстремизма; његово значење и дефиниција су обично сложени и контроверзни и због урођене суровости и бруталности овог акта, израз је у својој свакодневној употреби развио интензивну стигматику (Hans & Dinesha, 2007). Терористички догађаји могу бити дистрибуирани насумично у времену и простору и прате га четири могућа обрасца: случајност, хетерогеност, зараза, и појачање (Braithwaite & Li, 2007, према Midlarski *et.al.*, 1980). Терористи не поштују границе, како географске, тако и моралне, фронтови су свуда а улози су велики, тероризам не само да убија људе, он такође прети демократским институцијама, поткопава економију државе и дестабилизује регионе (Tilly, 2004) .

Савремени тероризам се наводно разликује од старог по једној новој структури, новој врсти кадрова и новог односа према насиљу (Tucker, 2001). Док су „стари“ терористи политички и прагматични (највише из прошлости терористи су окарактерисани као националисти), „нови“ су дефинисани пре свега као исламски екстремисти, који желе само да уништавају. Они се често описују као „миленијумски терористи“, са апокалиптичним визијама, апсолутисти који немају практичну и конкретну политику, тако да се њихови захтеви сматрају непреносиви (Crenshaw, 2006).

Мотивација оних који се баве не државним тероризмом је углавном фокусирана као политички одговор на економске, политичке и културне неједнакости или на промоцију идеолошког и верског екстремизма (Jalata, 2008). Већина терористичких група сматра да су њихови чланови „изабрани“, „одабрани“ или „посебни“, док се они који нису припадници сматрају „нижим“ бићима. Уопште говорећи, код терористичких група уочљива је иновативност и ексклузивност. Терористичке групе су тоталитарне у пракси, у контроли понашања чланова, као и у идеологији и у погледу на свет испољавају фанатизам и екстремизам (Liestidt, 2013). Тероризам је симптом болести, болести која је војно слаба, политички фрустрирана и верски фанатизована (Dempsey, 1987); његови извори се могу наћи како у присуству различитих идеја или идеологија, које су често екстремне, радикалне или деструктивне, али и у њиховим међусобним контрадикторностима или конфронтацијама личне природе (Wojciechowski, 2005). Традиционална схватања о природи тероризма сматрају да су тежње терориста да остваре своје циљеве, пре свега, усмерене на реакцију „публике“ – обично политичке доносиоце одлука и јавну реакцију на нападе које врше, а не на било какву директну штету које из тих напада произилази (Jackson, Dixon, Greenfield, 2007).

Одговор на питање „Који су узроци тероризма је пре свега условљено дефиницијом самог тероризма“. Многи ови акти се могу сматрати мирнодопским еквивалентима за ратне злочине, активностима тајних група заснованих на провокацији, застрашивању, присили, импресионирању маса или убеђивањем циљне публике у борби за политичку моћ (Schmid, 2005). Једна од најбитнијих одлика тероризма је жеља за политичким променама у друштву; то је заправо стратешки циљ терориста, а тероризам тактика изабрана да води ка том циљу. Политика је у срцу тероризма и он је мотивисан политиком (Hamlin, 2006). У усвајању специфичног приступа

у дефинисању, међународно право се прилагођава „доминантном облику терористичке акције у било ком тренутку“ и покушава да заобиђе политичку осетљивост ширих дефиниција овог питања (Schmidt, 2004). Обично је насиље повезано са тероризмом учињено без оправдања или у циљу добијања публицитета и у том смислу тероризам је сличан екстремним облицима грађанске непослушности у којима починиоци прибегавају насиљу у циљу добијања публицитета јер сматрају да је закон неправедан или због друштвеног угњетавања (Tiefenbrun, 2003).

Преовлађујуће дефиниције тероризма подразумевају потешкоће, како концептуалне, тако и синтактичке, и стога не чуди да се користе све чешћи алтернативни концепти са више позитивних конотација као што су герилски покрети, национални ослободилачки покрети, командоси, који се често користе да опишу и окарактерису активност терористичких организација (Ganog, 2009). Али управо ти циљеви терориста, са фокусом на невојно становништво, се фундаментално разликују од грађанских и герилских ратова и немира (Campos & Gassebner, 2009). Тероризам се може посматрати као друштвено-политички феномен, једна конструкција коју је тешко објективно и универзално дефинисати (Bhatia, 2007), док опет са друге стране погрешне дефиниције могу довести до погрешних контра терористичких стратегија“ (Goodall, 2013). Најцелисходнија, најпрецизнија и најсвеобухватнија класификација се врши према главним циљевима тероризма, односно према програматско-циљној оријентацији терориста, према њиховим претежним методима и средствима, и према типу актера – субјеката овог политичког насиља (Симеуновић, 2009).

Каузални однос тероризма и религије

Религија не представља фиксну мотивацију за понашање; то је скуп радњи и реторика усмерених на верске симболе. Када дође до тврдњи да вера може драматично променити природу политике у земљи, повећањем политичке истурености верских аргумената, интензивираће се притисци на државу и омогућити транснационалне утицаје на унутрашњу политику. Али религиозне тврдње саме по себи неће променити понашање држава, уместо тога, блиска веза између религије и државе ће каналисати верске обрасце у ефектима на акције конкретне државе (Неппе, 2013). Религије се позивају на натприродне „агенте“ који се баве емотивно еруптивним егзистенцијалним страховима, као што су смрт и обмане и готово све религије, чини се, „изазивају страхопоштовање и изузетне манифестације реалности“ (Atran & Norenzayan, 2004). Појединци тврде да су нека верска уверења и понашања уствари еволуционе адаптације за групни живот у великим заједницама које представљају максималистичке генетске кондиције, а можда чак и један виши ниво селекције (Norenzayan & Shariff, 2008).

Што се тиче везе религије и насиља, чињеница је да је свет био пун насиља много пре него што се и појавио монотеизам, што значи да нема доказа да је склоност ка насиљу повезано са религијом (Küng, 2005). Однос између религије и светских промена је изазовно питање за друштвене и хуманистичке науке и гледано са историјске перспективе, доминантни поглед у друштвеним наукама је истакао улогу религије у одржавању традиције и у очувању и оправдавању постојеће друштвене

структуре. У оквиру овог гледишта, Маркс (1764/1848) описује религију као опијат за масе и који нарушава мотивацију да се промени друштво на боље, док Макијавели (1940), на сличан начин, саветује лидере да подрже темеље религија својих земаља како би одржали свој народ религиозним. Један алтернативни поглед на однос између религије и промена описује религију као значајног иницијатора промена у свету¹ (Silberman & Higgins, 2005).

Шта је заправо верски тероризам и које су његове основне особине? То је врста политичког насиља мотивисан апсолутним веровањем да је онострана моћ санкционисана командом – терористичког насиља за већу славу вере. Дела почињена у име вере ће бити опрштена од стране другог света моћи и можда награђена у загробном животу, али у суштини, нечија религиозност легитимише насиље све док је такво насиље израз воље нечијег божанства² (Hassan). Један од основних закључака у многим истраживањима из области тероризма је да је то, пре свега, активност групе и осим тога, групе која негује верски систем веровања чиме приказују различите нивое друштвене укорењености.³ Неке групе су изолованије од друштва, док су друге део друштвених покрета са значајним популарним програмима подршке за рад на терену (нпр. Хамас). Не може се са сигурношћу тврдити да индивидуалне мотивације потичу директно из идеологије, а слично томе, не постоје докази да је самоубилачко насиље или спремност да се изазову масовне жртве, нужно повезано са верским циљевима?⁴ (Crenshaw, 2000). За верске терористе, насиље је пре свега сакраментални акт или божанска обавеза извршена као директан одговор на неки теолошки захтев или императив. Тероризам претпоставља трансценденталну димензију где су извршиоци слободни од политичких, моралних, или практичних ограничења које изгледа да утичу на друге терористе. Секуларни терористи генерално узимају у обзир неселективно насиље и сматрају га морално

¹ На жалост, интензивни активизам у име религије се такође показао негативним у бројним историјским и недавним актима насиља, ратова и терористичким нападима широм света, као што су крсташки ратови, инквизиције, сукоби између Јевреја и муслимана на Блиском истоку, Индуса и Муслимана у Индији, католика и протестаната у Ирској, хришћана и муслимана у бившој Југославији, Источном Тимору, Либан, Русији и многим земљама у Африци, као што је Нигерија, као и глобални активизам ал Каиде. Овај опис насилног активизма у име религије је у складу са тврдњом да се више разарања починило у име религије него било које друге институционалне силе у људској историји.

² Верски тероризам може бити комунални, геноцидни, нихилистички, или револуционарни; може бити извршен од стране усамљених вукова, илегалних ћелија, великих дисидентских покрета, или влада. И у зависности од нечије перспективе, ту се често расправља о томе да ли починиоци треба да се класификују као терористи или верски борци за слободу.

³ У писму објављеном у јулу 2005. године, Ајман ал Завахири (*Ajman al Zawahiri*), лидер Ал Каиде и Абу Мусаб Ал-Заркави (*Abu Musab Al Zarkavi*), лидер организације под називом *Al Qaeda* у Ираку. У недостатку популарне подршке, Исламско-муџахедински покрет ће бити сломљен у сенци, далеко од маса, а борба између џихадистичких елита и арогантних власти ће бити ограничена на затворске тамнице далеко од очију јавности и светлости дана. То је управо оно чему су секуларне, отпадничке снаге који контролишу једну земљу и тежиле (Stohl, 2006).

⁴ Тамилски тигрови (*LTTE*), одлучна секуларна националистичка група, је практиковала технике људске бомбе више од 20 година. У децембру 1999. године, током председничке изборне кампање, два различита *LTTE* одреда покушала су истовремено да убију председника Шри Ланке и лидера конкурентске политичке партије. Њихове бомбе често изазивају велики број цивилних жртава, а Хофман (1999) види *LTTE* као представника новог тренда ка „професионализацији“ тероризма, док су веће шансе да буду аматери религијски терористи.

оправданим, али и као нужан за постизање својих циљева. Верски и секуларни терористи се такође међусобно разликују у својим изборним јединицама; људи за које они тврде да су религијски терористи, истовремено су активисти који заговарају „тотални рат“ (Hofman, 1993). Дејвид Такер (*Davdi Tucker*) чак тврди да термин „верски тероризам“ није од велике користи због конфузије око његове дефиниције, док Хофман (*Hoffman*) такође наводи да религија служи за јединствено легитимно и оправдано насиље у религиозном тероризму, али не објашњава како се религиозна идеологија разликује од марксистичке или фашистичке идеологије у инспирацији терористичких акција (Gregg, 2014).

Ова тврдња о посебном карактеру „верског тероризма“ почива на изради већег броја опозиционих бинарности који га наводно разликују од других (секуларних) облика тероризма. Прво, тврди се да „верски тероризам“⁵ карактеришу трансцендентни, утопијски или верски циљеви, од наводно више прагматичних и ограничених политичких циљева „старог“, секуларног тероризма. Циљ „исламских терориста“, је нпр. „уједињење свих муслимана у једну државу, у циљу доминације светом“ (Gunning & Jackson, 2011). Људи чији су животи уздрмани услед брзе модернизације, посебно су осетљиви на радикалне идеологије, а када традиционалне норме и социјални обрасци постају небитни, људи су спремни за конверзију у нове идеологије засноване на религији или носталгији за славном, митском прошлости. Идеологије изведене из исламских принципа су моћне зато што за људе у арапским друштвима религија покрива све аспекте живота и даје смисао, браниоца, и оправдања за акцију. У зависности од садржаја идеологије и циљева оних који их пропагирају, може се створити потенцијал и база за политичко насиље и тероризам, а такође, брзе политичке промене и несигурност могу имати сличне последице, као нпр. отварање могућности за протагонисте милитантног национализма у источној и централној Европи у току 1990 и 1991. године (Gurr, 2006).

Пример бомбашког напада у Лондону 2005. године,⁶ илуструје ширу забринутост у савременом свету ситуацијама у којима верски лидери могу да обезбеде налог за насиље од исповедања нетрпељивости на основу вере или уверења, па све до артикулација специфичне забране на насилну акцију против одређених циљева. Ова функција се нарочито види у опомену у неким верским опредељењима са тероризмом као божански оправданим кроз артикулацију и дефинисање „неверника“. Екстремне верске тенденције склоне насиљу да артикулишу тај модерни верски *mainstream* су одступиле од правих, аутентичних путања и то одступање је хе-

⁵ Према подацима (*MIPT*) и анализама 395 терористичких организација, њих 117 има идеологију која садржи верску компоненту, од чега је њих 109 инспирисано неким обликом ислама. Од 395 терористичких организација које делују у свету, само 68 је убило више од 10 људи и само 28 више од 100 у периоду од 1995. до 2005. године. Од 68 смртоносних организација (које су убиле више од 10 људи у 1995. до 2005.), 34 групе садрже неке елементе исламске идеологије. И од 28 смртоносних организација (које су убиле више од 100 људи 1995. године до 2005. године), 18 група има обележје исламске идеологије, скрећући пажњу на чињеницу да идеологија има утицаја на одлуке терористичке организације да убија људе. Асал и Ретмајер (*Asal & Rethemeier, 2008*) су констатовали да су верске организације много смртоносније од оних нерелигијских (Salman, 2009).

⁶ У нападу је убијено 52 и рањено више од 770 људи, а влада тадашњег премијера Тонија Блера брзо је реаговала како би протерала верске елите за које се сматрало да су подстрекачи напада, као и верске лидере за које се веровало да су проповедали „величање“ насиља.

ретичко, што доводи до тешких унутар верских тензија и на крају до нетолеранције и имплицитно или експлицитно, оправдавања насиља (Sisk, 2011). Чин покајања у хришћанству, осећај освете у јудаизму и борилачки тријумфализам ислама захтевају насилне акције да би се испуниле своје религијске слике света.⁷ И у сваком случају резултат насиља је да се користи од оскудних ресурса духовних благослова, пренесу на захвалне починиоце верског насиља⁸ (Juergensmeyer, 2006).

Религија се понекад користи у комбинацији са другим факторима, а понекад као примарна мотивација; верски тероризам је блиско повезан са тренутним снагама геополитике и Хофман (*Hoffman*) га је окарактерисао са три особине: 1. Починиоци морају да користе верске списе да оправдају или објасне своје насилне радње или да придобију регруте, 2. Клерикалне личности морају бити укључене у руководеће улоге и на крају 3. Апокалиптичне слике разарања виде се од стране починилаца као неопходне, нужне. Улога религије у тероризму, као и разна оправдања која остварују они који негују такве облике насиља, имају своје корене далеко у прошлости (Bandyopadhyay).

Берман (*Berman, 2009*) је студирао верске радикалне терористичке групе и представио модел рационалног агента како би објаснио своју тактику, избор циљева и њихов успех у односу на световне терористичке групе. Централна тачка Бермановог резоновања је концепт „ограничења отпадништва“, што је у суштини највећа вредност мете коју организација може перципирати без страха да ће њени чланови пребећи на другу страну због мита, страха за живот, и других разлога. Он приказује податке о смртности од познатих терористичких група, сматрајући да оне које прате „клуб формат“ – оне које пружају локалне производе и услуге и захтевајући иницијалне ритуале (*Hamass* и *Hezbollah*) смртоносније су (напади имају већи просек смртности), него не-верских група (*Religion and Terrorism, 2010*). Економисти су анализирали религиозна понашања као пример рационалног избора, а не изузетка, на индивидуалном, групном и националном нивоу. Социолози раде углавном на исти начин, а многи сада заговарају рационалне моделе избора на тржишту као „нове парадигме“ за проучавање религије, јер екстремистичке групе представљају само један сегмент верског тржишта, сегмент који се не може схватити у изолацији. Ефекти владине интервенције, ако ништа друго, наносе још више штете у домену религије него у области трговине⁹ (Iannaccone).

Реафирмација ислама у политици има корене у савременом религиозном препороду или оживљавању који почиње крајем 60-их и 70-их година 20. века и које су значајно утицале на целокупни приватни и јавни живот. С једне стране, многи муслимани постали су више религиозно обазриви, што се показује њихов акценат на молитви, посту, хаљинама, породичним вредностима и ревитализацији исламског мистицизма

⁷ Упркос упозорењу председника Џорџа Буша који каже да не треба кривити ислам за нападе 11. септембра 2001. године, одређена исламофобија се увукла у јавни живот.

⁸ Авалосова књига, *Fighting words*, сматра да је верски тероризам заиста изазван религијом, односно, да религија ствара имагинарно снабдевање светих извора над којима људи имају контролу. Овај аутор истиче све облике друштвеног и политичког сукоба и такмичења око оскудних ресурса, јер они који немају оскудне ресурсе, желе их, а они који их имају желе да их задрже. У случају религиозног конфликта оскудни ресурси су ствари које религија посебно снабдева: корист Бога, благослови, и спасење. По дефиницији они нису једнако наградили све и морају зарадити и бити заштићени и са његове тачке гледишта, неопходност насиља је често уграђена у саме структуре верске посвећености.

⁹ За подршку „доброј“ религији, а истовремено потискивати „лошу“ је исто као и позивати на насиље.

или суфизма. С друге стране, ислам се поново појавио као алтернативна религијско-политичка идеологија на уочене пропусте више секуларних облика национализма, капитализма и социјализма. Исламски симболи, реторика, глумци и организације, постале су главни извори легитимитета и мобилизације, информисања, политичког и друштвеног активизма. Док владе и исламски покрети апелују на ислам, ауторитарна природа многих влада у арапском и муслиманском свету сматрају да су политичко организовање и састанци тешки, готово и немогући. Џамија је била једна институција где је држава имала највише потешкоћа да доминира или контролише; религија, џамије и муле су постале зборна тачка када није било простора за било које друго окупљање. За екстремисте, ислам није само идеолошка и политичка алтернатива, већ императив и будући да примена Божје заповести мора бити непосредна, а не постепена обавеза да се спроведе, дужност је свих правих муслимана (Esposito, 2006).

Главна верска сила за остваривање тероризма данас није Ислам, већ радикални, фундаменталистички¹⁰ и застарели „вехабизам“,¹¹ тј. интерпретација те вероисповести. Проблем је у томе што је у својој суштини, верски сукоб попримио, због својих размера и транснационалних аспеката, политичку димензију. Важно је схватити да је овај раскол између ислама и света, у целини дугогодишњи, са много историјских прецедана; ту је обрнута сразмера између остатка света и фундаменталистичког ислама који је трансформисан у сукоб, од верског карактера ка политичком. Међутим, услед свих различитих мотива савременог пораста терористичких напада, верске мотивације су означене као главни извор тероризма у 21. веку (Damphouse, 2010).

Занимљиво, Силонг, Хасан, Краус (*Sillong, Hasan, Crausse, 2008*) у једној студији откривају да се вера или идеологија најмање наводе као разлог све веће подршке насиља и интеракција међу људима у муслиманском свету. Њихови налази су такође у супротности са тврдњама Еспосита и Могахеда (*Esposito and Mogahedd, 2007*), који су сугерисали да је религија један од фактора који доприноси нечијој подршци према тероризму. Уместо тога, Силонг и сарадници (2008), сугеришу да по-

¹⁰ „Верски фундаментализам „подразумева религијске, друштвене или политичке групе које верују у буквалну и укупну примену верских учења“. „Фундаментализам“ је први пут употребљен 1920. године да се опише протестантска црква у САД која проповеда дословно, бескомпромисно разумевање и праксу учења у Библији. Свака религија има „фундаменталистички“ сој, а ту су и хришћански и хинду фундаменталисти поред муслиманских фундаменталиста. Ови покрети могу да релизују своје интересе или мирним или милитантним средствима (Hassan).

¹¹ Вехабизам је пуритански облик сунитског ислама који се практикује у Саудијској Арабији и Катару. Реч „Вехабија“ је изведена из имена муслиманског учитеља Мухамеда Бин Абу Вахаба (*Muhammed, Bin Abd Al Vahab*), који је живео на Арапском полуострву током 18. века (1703-1791). Данас се термин „вехабизам“ широко примењује изван Арабије у сунитском исламском покрету који тежи да очисти ислам, како од иновација, тако и од праксе које одступају од учења пророка Мухамеда и његових сапутника у 7. веку. Међутим, у већини претежно муслиманским земљама, верници који се придржавају ове вероисповести или деле сличне религијске погледе, воле да се називају „Унитаристи“ (муџахедини) или „Салафисти“ (Blanchard, 2008). Вехабије имају веома различит поглед на своју властиту историју; они се придржавају пророчке традиције коју је проповедао Мухамед: „Ислам се први пут појавио као странац и једног дана ће се и вратити као странац“ (Commins, 2006). Вехабизам се сматра првим салафистким покретом, почео је као теолошки реформски покрет, који је имао циљ позивања људи да поврате „прави“ смисао у јединство Бога или монотеизма и да се не обазире и деконструисане „традиционалне“ дисциплине и праксе које су еволуирали у исламској историји, као што су теологије и судске праксе и традиције посете томова и светишта од стране појединаца. Таква дисциплина и пракса се класификују као *Izbegavas* (политеизам), *kufir* (невера у Бога), *rida* (отпадништво) и *bida* (новине) (Moussalli, 2009).

нашање велике силе, САД-а и њеног једностраног приступа и тежњи ка стицању контроле над природним ресурсима других земаља, били су на врху на листи. Ови истраживачи налазе су у складу са резултатима истраживања које је спровео 2007. указују да испитаници имају перцепцију да САД има план рада за слабљење ислама и да изољује Муслимане из остатка света, и налази показују да је перцепција о америчкој спољној политици је још један важан независна варијабла да се схвате даље перцепције јавности о проблемима савременог тероризма (Abdulah *et. al*, 2012). Забележене су и многе изјаве милитантних исламиста чија је мржња потицала из детињства у џамијама.¹² Да ли се ови терористи исповедају да буду револуционарни, верски мотивисани или пак оријентисани националистичко-сепаратистички? Генерацијска и друштвена динамика потенцијалних терориста имају важан утицај на њихове ставове и укупан развој (Post, 2006).

Самоубилачки тероризам и религијски подстицај

Самоубилачки тероризам је експанзивни феномен и резултат је интензивне употребе од стране верски мотивисаних организација.¹³ Ова растућа повезаност између религије и самоубилачког тероризма може бити делимично резултат улоге религије у подстицању народне подршке за ову тактику и група који га употребљавају. Скоро све побуњеничке организације, укључујући и оне које користе самоубилачки тероризам, захтевају праг пасивне и активне народне подршке да преживе. Неки докази показују емпиријску везу између веровања или идентификације са „политичким исламом“ и подршци за самоубилачки тероризам међу муслиманима. Партикуларно забрињавајуће су конотације које подржавају самоубилачки тероризам, тврдећи да он може бити продукт функција специфичних верских уверења или култура (Ginges).

Без обзира на верско порекло речи, „фанатизам“ у модерној употреби, често се шири изван религијског контекста и односи се на више генерално садржана екстремна веровања. Према западним теоретичарима, акти самоубилачког тероризма извршени од стране присталица ислама и Хиндуизма, могу се приписати фанатизму или менталној болести или пак обома. Из перспективе исламског покрета, међутим, такви акти самоуништења имају културну и верску димензију и историјско порекло, што се види у понашању верских секти у вези са шиитским покретима, нарочито Асасина. Слично томе, самоубиствена кампања исламског покрета отпора (*Hamas*) у периоду 1993-94. године, укључује младе палестинске терористе, који поступајући по индивидуалној иницијативи, нападају Израелце на прометним местима, користећи домаће импровизовано оружје као што су ножеви и секире. Према научницима муслиманске културе, самоубилачки напади, исламиста и Тамила служе као примери мучеништва и у том контексту их и треба интерпретирати. Арап-

¹² О томе сведочи и следећа изјава затвореника терориста Хамаса: „Дошао сам из религиозне породице која је научена да поштује све исламске традиције и моја прва политичка свест је стечена током молитве у џамији и тамо сам је и питао да се придружим верским наставама“.

¹³ У 20 година пре 2001. године процењено је да су 188 дела самоубилачког тероризма обављале углавном организације са нерелигијским мотивацијама. Међутим, између 2000. и 2004. године преко 400 таквих напада је дошло, од чега најмање 70%, од стране верски мотивисаних организација.

ски термин који се користи је *Istishad*, верски термин који значи дати свој живот у име Алаха, за разлику од *Intihara*, који се односи на самоубиства као резултата личног стреса, што није толерисано у исламским учењима (Hudson, 1999).

Спекулисало се да посвећеност верским уверењима може знатно олакшати подршку за самоубилачке нападе јер поједина верска уверења могу јер поједина верска уверења „оцрњују“ људе других вера, обећавају награду „мученику“ у загробном животу, или садрже наративне традиције које величају дела борбеног мучеништва, као што су самоубилачки напади. Алтернативно, однос религије и самоубилачких напада могу бити независни од веровања самог по себи, већ потичу од способности религије да повећа посвећеност коалиционог идентитета и унутар групне сарадње или жупном алтруизму путем колективног ритуала. Учешће у групним активностима је добар показатељ снажног идентитета групе, али постоје докази да учешће у колективном религијском ритуалу има посебно снажан позитиван ефекат на унутар групну сарадњу (Ginges, Hansen & Norenzayan, 2009).

Шта је заправо особа која носи епитет мученика? Концепт *схахид* или мученик је, по исламском дефиницији, ратник који је убио непријатеља у бици у име Алаха, што му даје привилегију на право на живот после смрти у рају са 70 својих најдражих рођака и пријатеља и задовољство од 72 девица. Осим тога, исламисти у глобалу виде западне земље, нарочито САД и Израел као анти исламске, које својом кампањом покушавају да поткопају своју веру, културу и вредности. Овај растућа претња навела је многе да прогласе Џихад, или „свети рат“, у самоодбрани против „непријатеља Бога“, чиме дају легитимитет самоубилачким нападима и другим насилним радњама. По речима бившег духовног лидера *Hezbollah-a*, шеика Мухамеда Хусеина Фадлалаха (*Mohamad Husein Fadlallah*), они који су починили такве активности „нису проповедници насиља“, јер Џихад у исламу важи за одбрамбени покрет против оних који намећу насиље“. Ипак, требало би да буде јасно да ислам строго забрањује самоубиство¹⁴ (Grimlandi, Apter & Kerkhof, 2006).

Данашње фракције Ал Каиде, њихови наследници, као и сапутници користе списе Ибн Таимија (*Ibn Taimiaa*) и оних који су били уз њега и та повезаност је чврста, а често наводе исте куранске пролазе и методе који оправдавају насилни џихад из седмог века. Верски свештеници објављују и цитирају фатву, а можда најзначајнији од њих је шеик Јусуф ел Карадави (*Jussuf el Karadavi*), који се уздигао на интерпретацијама којима се оправдава самоубилачки бомбашки напада и други акти тероризма и убиства цивила, а све у славу џихада. Он је окарактерисао самоубилачки бомбашки напад врхунским обликом џихада у славу Бога и самим тим, верски легитимним и иако он тврди да Куран не дозвољава нападе на невинне, његова дефиниција невиности је толико усака да гаранције такве врсте не долазе у обзир (Вука, 2006).

¹⁴ Абдел-Калек (*Abdel-Khalek, 2004*) решава ову наводну контрадикцију наглашавањем функционисања религије као тампона. Он даље пише да прави муслиман верује да је он Аллахов роб, креатор и провајдер који одређује животни век својих створења, јер муслиман није слободан да оконча свој живот кад год хоће и убијањем себе или другог осуђен је на велику казну. Штавише, ислам сматра убицу једног лица као убице свих људи, као да је убио читаво човечанство. Калек изгледа да представља готово непознати глас у западној литератури хвалећи лепоту ислама и његових врховних вредности, коју описује као пријатељство, милост, сарадњу, алтруизам, жртвовање и самоодрицање, а однос са немуслиманима као, сарадња, праведност, доброта и правда. У том духу, реч ислам је изведена из речи *Sallam*, („мир“), у Арабији.

Мотивација терористе самоубице се темељи на бази идеологије, тј. на религијској индоктринацији и терористичке групе не могу усмерити све своје чланове да постану бомбаша самоубице, већ се врши селекција кроз детектовање оних појединаца која имају самоубилачке претензије, тј. генетски предодређених лица са нагомом ка вршењу оваквих напада. Следећа фаза је индоктринација у циљу подстицања самоубилачких аспирација, а влада мишљење да бомбаш самоубица има специфичан ментални склоп¹⁵ (Kruglanski, Golec, 2005). Ова стања ума не могу се у потпуности одредити и описати у погледу дате религије или културе и у њиховом саставу учествују два сета фактора: (а) разноврсни унутрашњи акти свести, и (б) екстерно-културне навике, религиозне идеје, или политичка расположења. Суочени са задатком разумевања људске бомбе, културне средине на Блиском истоку, као и џихад у радикалним и исламским идеологијама, морају тражити значење смрти наведено у таквим радњама као самоубиство, мучеништво, и жртвовање. Такође треба напоменути да смрт није могла да приступи људским чулима или уму на било који други начин, већ само у смислу значења смрти (Voronina, 2008)

У неким сукобима, већа употреба самоубилачких напада у великој мери је потенцијални знак да је борба „исламизирана“. Историјска веза са муслиманским *Assasins* групама се често помиње, употреба самоубилачких напада Ал Каиде је реномирана, и јачање веза између те организације и многих других, више локалних аутохтоних група се понекад показало бар делимично као промена у тактици. Локалне групе, које су недавно користиле самоубилачке нападе (чеченски милитанти), се квалификују као забрињавајући показатељ растућег утицаја радикалних исламских фракција у Чеченији или веза са радикалним групама као што је Ал Каида¹⁶. Такозвано „мучеништво“ није само верски концепт, међутим, традиција херојског страдања, где су хероји жртве које спасавају живот своје заједнице, нације или народа, моћан су елемент у многим секуларним традицијама. Међу палестинским групама понекад доминирају не-религијски националистички мотиви, нарочито у вези са групама као што су *Ал-Акса* палих бораца бригаде, који је изданак милитантних елемената у суштини секуларне *PLO Fatah* фракције. Заиста, глобално, наизглед већи део укупних самоубилачких напада у последњих двадесет година је извршено од стране секуларних група, као што су Тамилски тигрови и *PKK*, који и форсирају пре традиционални концепт националне припадности и жртвовања, него верски мотивисане групе (Cronin, 2003).

¹⁵ Живи мученици“, како се другачије називају, постали су мете индоктринације која у себи сублимира елементе глорификовања њиховог колективитета, религије и њиховог посебног култа светаца док се паралелно са тим интензивно и обимно користи пропаганда против непријатеља. Овде се непријатељи упоређују са групама карактеристичним по својој нељудскости или деструктивности (варвари и вандала), или се стигматизују као криминалци, убице и силоватељи. Овакве језичке тактике имају за циљ омаловавање и понижење мета њихове агресије, а противници се приказују као људска бића нижег ранга, која не заслужују ни елементарно поштовање, ни обзир својствен људским бићима, укључујући и гарантовано право на живот.

¹⁶ Злогласна фатва коју је потписао *Осама Бин Ладен* и други исламисти против САД гласи: „Одлука да се убију Американци и њихови цивили и војне мете, индивидуална је обавеза сваког муслимана који то може да уради у било којој земљи у којој је могуће то извести, како би се ослободила света џамија (Мека) из њиховог стиска и како би се њихове војске иселиле из свих земаља ислама, поражени и са немогућношћу да прете било ком муслиману“ (Pape, 2003).

У својој недавно објављеној књизи, *Откривање Цема Исламија*, један од бивших лидераа Ал Каиде, Насир Абас (*Nassir Abbas*), побија оно што он сматра да је тенденциозна употреба Курана у оправдању самоубилачког бомбашког напада и насиља над колегама Муслиманима и цивилима. Ни један стих у Курану не садржи наредбу за муслимане да воде рат против људи друге вере, пише Абас, или да убијање жена, деце и цивила икада може бити оправдано. Супротно веровање је само створило раздор у муслиманској заједници и довело до тога да немуслимани сматрају ислам за садистичку и окрутну религију. Он објашњава да је најбоље да алтруистичке самоубице које верују да је оно што они раде свето и далеко од насиља, промовишу свете вредности и ширење вере и једнаких економских могућности, кроз социјални и политички напредак, и кроз образовни профил и личне побожности. Искрено алтернативно апеловање на свете вредности, могло би да угрози консензус о насилности џихада (Atran, 2006).

Закључак

Терористички акти се дешавају у различитим деловима света, тешко их је предвидети, али и тешко анализирати, јер се свака терористичка организација разликује у свом друштвеном, културном и психолошком позадином. На тероризам не треба гледати као на честу појаву са истим бројем карактеристика, већ као на комплексан проблем који је у великој мери завистан од појединаца и културних особености. Ширење мржње и насиља кроз терористичке нападе је постала пракса и многи сматрају да религија, заједно са многим другим факторима, обезбеђује подршку за тероризам, али је ретко најзначајнији узрок. Тероризам може да послужи верским, идеолошким, националистичким, етничким или личним циљевима и терористи могу лично бити мотивисани осећањем понижења, уочене неправде, или социо-економског лишавања. Уместо тога, религија је једна од многих фактора у експлозивном ковитлацу политике, културе и психологије који наводи фанатике да циљају невинне људе. Често верски поглавари и верници имају одређену флексибилност у избору одређене верске поруке у односу на друге; нпр. да ли ће радије прихватити поруку којом подржавају промену у односу *status quo*, насиланог или мирног активизма. Иако су подаци о тероризму несавршени и оскудни због методологије прикупљања и дефинисања проблема, верује се да су аргументи у раду били довољни да се укаже да је учешће у цркви важан фактор у одређивању ширења и успеха терористичке групе.

Култура и религија су опасан манипулативни алат за вође групе и ако су у садејству и екстремизам узме маха, тешко да ишта може зауставити особу која искрено верује ради оно за шта је рођена. Мора се бити на опрезу у разумевању ових аспеката, како би било у стању обухватити оно што је научено у имплементацији и целокупни механизам одбране од овог вида тероризма. Борба против верских терористичких организација је захтеван задатак који треба да укључи више различитих фактора унутар државе, сваки са својом јединственом улогом, где је подршка међу одељењима у оквиру владе, заједно са међународном сарадњом, од виталног значаја за израду плана који је у функцији сузбијања верског тероризма. Ова борба мора да буде национални као и међународни приоритет и изискује интензивну са-

радњу између истраживача, креатора политике и верских лидера у контексту националних и међународних сукоба и верског тероризма. Тероризам нема веру и никада је неће ни имати, и ако то не може да се схвати, онда се ствара проблем где ће одговор на насиље бити још више насиља.

Литература

- [1] Abdullah, Kamarulnizam, Sukma, Rizal, Jamhari, Ma'ruf, Musa, Mazilan .2012. *Perception and Attitudes toward Terrorism in a Muslim Majority Country* Article in Asian Social Science · March 2012 Asian Social Science Vol. 8, No. 4; 79.
- [2] Ahmad, Moussalli. 2009. *Wahhabism, Salafism and Islamism: Who Is The Enemy?*, Conflicts Forum: Beirut - London – Washington.
- [3] Atran, S., & Norenzayan, A. 2004. *Religion's evolutionary landscape: Counterintuition, commitment, compassion, communion*. Behavioral and Brain Sciences, 27, 713–770.
- [4] Atran, Scot. (2006). *The moral logic and growth of suicide terrorism*. The Washington Quarterly, 29, 127–147.
- [5] Bandyopadhyas, Lopamudra, *Holy Warriors and Armageddon: The Role of Religion in Terrorism*.
- [6] Bhatia, . Aditi. 2009. *The discourses of terrorism*, Journal of Pragmatics Volume 41, Issue 2, Hong Kong, 279–289.
- [7] Blanchard, Christopher. 2008. *The Islamic Traditions of Wahhabism and Salafiyya Order Code RS21695 Updated January, CRS Report Congres*.
- [8] Borum, Rendy. 2004. *Psychology of terrorism*. Tampa: University of South Florida.
- [9] Braithwaite, Alex & Quan, Li. 2007. *Transnational Terrorism Hot Spots: Identification and Impact* .Conflict Management and Peace Science, 24:281–296, 2007 DOI: 10.1080/07388940701643623, London.
- [10] Bukay, David. 2006. *The Religious Foundations of Suicide Bombings Islamist Ideology* Middle East Quarterly, pp. 27-36, Vol. 13, No. 4.
- [11] Campos, Nauro & Gassebner, Martin. 2009. *International Terrorism, Political Instability and the Escalation Effect* Brunel University, Paper No. 4061.
- [12] Commins, David. 2006. *I The Wahhabi Mission and Saudi Arabia*. B.Tauris & Co Ltd., London.
- [13] Crenshaw, Martha. 2000. *The Psychology of Terrorism: An Agenda for the 21st Century* Political Psychology, Vol. 21, No. 2. (Jun., 2000), pp. 405-420.
- [14] Crenshaw, Martha. 1981. *The Causes of Terrorism Comparative Politics*, Vol. 13, No. 4. 379-399.
- [15] Crenshaw, Martha. 2006. *Have Motivations for Terrorism Changed In Tangled Roots: Social and Psychological Factors in the Genesis of Terrorism*, ed. Jeff Victoroff. NATO Security through Science Series, Human and Societal Dynamics, Vol. Amsterdam: IOS Press.
- [16] Cronin, Kurth. 2003. *Terrorists and Suicide Attacks*. Drey Specialist in Terrorism Foreign Affairs, Defense, and Trade Division, CRS Report of congress.
- [17] Damphouse, Kelly. 2010. *Religion and Terrorism* Essay Assignment 2: Political vs. Religious Terrorism Journal of Alternative Perspectives in the Social Sciences Vol 2, No 2 550-576 550 Religion and Terrorism: A Socio-Historical Reconsideration, 554.
- [18] Dempsey, Paul. 1987. *Ariel piracy and terrorism: Unilateral and multilateral responses to aircraft hijacking*. Chapter 17. Law and foreign policy in international aviation.
- [19] Esposito, John. 2006. *Terrorism and the Rise of Political Islam*. In roots on terrorism by Louise Richardson, Routledge, New York & London. 145-159.

- [20] Ganor, Boaz. 2009. *Terrorism*, Contributed by Victim Survivor Admin.
- [21] Ginges, Jeremy, Hansen, Ian and Norenzayan, Ara. 2009. *Religion and Support for Suicide Attacks*, Psychological science, Volume 3, Number 2, 1-8.
- [22] Ginges, Jeremy. *Working Religion and support for suicide bombing*. Devotion to God or to the Collective? Understanding the relationship between religion and popular support for suicide bombing Paper Word count: 2272, 5-6 <http://www.rcgd.isr.umich.edu/roots/religion.pdf>
- [23] Golder, Ben. 2004. *What is 'Terrorism'? Problems of Legal Definition*, UNSW Law Journal Volume 27(2). 273-295.
- [24] Goodall, Catherine. 2013. *Defining terrorism*, The University of Nottingham, Nottingham.
- [25] Gregg, Heather. 2014. *Defining and Distinguishing Secular and Religious Terrorism*. Vol 8, No 2 Perspectives on Terrorism.
- [26] Grimland, Meytal, Apter, Alan, & Kerkhof, Ad. 2006. *Trends the Phenomenon of Suicide Bombing*. A Review of Psychological and Nonpsychological Factors Crisis ; Vol. 27(3):107–118, DOI 10.1027/0227-5910.27.3.107.
- [27] Gunning, Jeroen & Jackson, Richard. 2011. *What's so 'religious' about 'religious terrorism'?*, Critical Studies on Terrorism, 4:3, 369-38871.
- [28] Gurr, Robert. 2006. *Counterterrorism and Repression*. In roots on terrorism by Louise Richardson, Routledge, New York & London, 85-103.
- [29] Hamlin, Peter. 2006. *The Political Motivations of Terrorism*, Roots of Terrorism, http://www.apus.edu/content/dam/online-library/student-papers/Hamlin_%20LC514-2006.pdf, 5.
- [30] Hassan, Mohamed. *Terrorist environments in southeast Asia*, Part 2, Chapter 6 Religious Terrorism 130-131.
- [31] Henne, Peter. 2005. *Religion and the War on Terror: A Modified Selectorate Approach to Understanding Religious Influences on US-Muslim Counter-terrorism Cooperation*, American Political Science Association Annual Meeting Chicago, Illinois August 31st, 2013 Volume 87 Number 858.
- [32] Hofman, Brus. 1993. *Holly terror . implications of terrorism motivated by a religious imperative*, RAND Corporation.
- [33] Hudson, Rex. 1999. *The sociology and psychology of terrorism: who becomes a terrorist and why?* A Report Prepared under an Interagency Agreement by the Federal Research Division, Library of Congress, 51.
- [34] Iannaccone, Laurence & Berman, Eli. *Religious extremism: the good, the bad, and the Prepared for a special issue of Public Choice on the Political Economy of Terrorism*, edited by Charles Rowley. IDR 5940 CAS 057, 1-45 <http://econweb.ucsd.edu/~elib/rrex.pdf>
- [35] Jackson, Brian, Dixon, Lloyd, Greenfield, Victoria. 2007. *Economically Targeted Terrorism* A Review of the Literature and a Framework for Considering Defensive Approaches, RAND Corporation, Santa Monica, CA.
- [36] Jalata, Asafa. 2008. *Faces of terrorism in the age of globalization: terrorism from above and below*. The University of Tennessee, Knoxville Paper presented at the Oak Ridge Institute for Continued Learning Philosophical Society.
- [37] Jayasheela, Hans & Dinesham Peter. 2007. *Terrorism and its Implications* by Dr. presented at the Seminar on terrorism organised by the Shree Devi Institute of Social Work, Mangalore.
- [38] Juergensmeyer, Mark. 2006. *Religion as a Cause of Terrorism*. In roots on terrorism by Louise Richardson, Routledge, New York & London. 133-145.
- [39] Karacasulu, Nilüfer. 2006. *Security and Globalization in the Context of International Terrorism* Uluslararası Hukuk ve Politika Cilt 2, No: 5 ss.1-17.

- [40] Kruglanski Arie, Golec, Agnezka. (2005). *A Individual Motivations, the Group Process and Organizational Strategies in Suicide Terrorism*, Maryland, 33.
- [41] Leistedt, S. J. 2013. *Behavioural aspects of terrorism*, Forensic Science International, Vol. 28 (1), 21-22.
- [42] Norenzayan, A., & Shariff, A.F. 2008. *The origin and evolution of religious prosociality*. Science, 322, 58–62.
- [43] Pape, Robert. 2003. *The Strategic Logic of Suicide Terrorism* The University of Chicago American Political Science Review Vol. 97. No. 3 343-361.
- [44] Post, Jerrold. 2006. *The Psychological Dynamics of Terrorism*. In roots on terrorism by Louise Richardson, Routledge, New York & London, 17-29.
- [45] *Religion and Terrorism: an empirical study*. 2010., 8,9 <http://oxbridge-tutor.co.uk/wp-content/uploads/2014/01/Religion-and-terrorism-Ben-Lambert.pdf>
- [46] Salman, Aneela. 2009. *Religion, violence and "holy wars"*. Hans Küng nternational rewy n the red cross 250, Religious Ideology and Lethality - Does Religious Sect Have an Effect on the Lethality of a Terrorist Organization?
- [47] Schmid, Alex & Jongman, Albert. 1988. *Political Terrorism: A New Guide to Actors, Authors, Concepts, Data Bases, Theories, and Literature*. Amsterdam: North Holland, Transaction Books, 28.
- [48] Schmidt, Alex. 2005. *Root Causes of Terrorism: Some Conceptual Notes*. Democracy and Security, 1:127–. 136, DOI: 0.1080/17419160500321139
- [49] Silberman, Israela & Higgins, Tory. 2005. *Religion and World Change: Violence and Terrorism versus Peace* 60-764 Journal of Social Issues, Vol. 61, No. 4, 2005, 761-784.
- [50] Sisk, David. 2011. *Between Terror and Tolerance: Religion, Conflict, and Peacemaking Policy* Summary Between Terror and Tolerance: Religious Leaders, Conflict, and Peacemaking (Timothy, ed.; forthcoming, Georgetown University Press).
- [51] Stohl, Michael. 2006. *Economic factor*. In roots on terrorism by Louise Richardson, Routledge, New York & London. 57-71.
- [52] Tan, Andrew. 2008. *Terrorism, Insurgency and Religious Fundamentalism in Southeast Asia* DOI:10.1080/14702430802252636, 311-325 Volume 8, Issue 3.
- [53] Tiefenbrun, Susan. 2003. *A semiotic approach to a legal definition of terrorism*. Journal of International & Comparative Law. Vol. 9:357 358-401.
- [54] Tilly, Charles. 2004. *Terror, Terrorism, Terrorists*, Columbia Universit Sociological Theory Vol. 22, No. 1, Theories of Terrorism: A Symposium New York, 5-13.
- [55] Tucker, David. 2001. *Terrorism and Political Violence*, Naval Post graduate School. 1–14.
- [56] Voronina, Lydia. 2008. *Suicide Bombers Martyrdom vs. the Death-Drive* Existenz: An International Journal in Philosophy, Religion, Politics, and the Arts. Volume 3, No 1, 30-39.
- [57] Wojciechowski, Svetlana. 2005. *The triad of terrorist motivation: Introduction*. Poznan, 6.
- [58] Симеуновић, Драган. 2009. *Тероризам*, „Едиција Кримен“, Београд, 66-73.